

**Nadine Moeller, *The Archaeology of Urbanism in Ancient Egypt. From Predynastic Period to the End of the Middle Kingdom.*
New York 2014: Cambridge University Press.**

Пре нешто више од пола века чувени амерички египтолог Џон Алберт Вилсон упоређујући до тада познате остатке насеља између Тигра и Еуфрата са оним у долини Нила, означио је стари Египат као „цивилизацију без градова” (Wilson 1960). Нешто касније, један други познати египтолог, Аустријанац Манфред Битак, упоређујући количину знања коју имамо о градовима на Блиском истоку, констатовао је да се „урбана археологија, када је реч о Египћу, још увек налази на елементарном нивоу” (Bietak 1979, 98). И док је прва теза данас углавном одбачена, чини се, на основу одсуства примера из старог Египта у скоријим студијама о раном граду (e.g. Smith 2003; Creekmore and Fisher 2014), да је Битаков утисак још увек веома актуелан. У најновијој књизи о историји града у издању *Oxford University Press*-а (Clark 2013) постоји поглавље о градовима Месопотамије, али не и Египта. Ова невидљивост, када су у питању компаративне урбане студије, негује стереотип о египтологији као дисциплини која је остала замрзнута у свом „златном добу”, заинтересована једино за монументалне грађевине и атрактивне налазе. Иако су разлози за овакав статус вишеструки, поред објективних тешкоћа са лошом очуванашћу немонументалних грађевина, вероватно кључни проблем је у непостојању студија у којима би били сумирани резултати досадашњих археолошких истраживања. Подаци са систематских археолошких ископавања староегипатских градова, која се деценијама спроводе, објављивани су једино у извештајима и нису довољно видљиви за ширу научну заједницу. Због тога је контекст добро познатих храмова и гробница старог Египта и даље енигма за истраживаче ван египтологије. Управо тај контекст, географска дистрибуција насеља, урбанистички планови, архитектура приватних стамбених јединица, представља неопходну карику која би омогућила, пре свега, боље разумевање природе раних градова старог Египта, али и њихово укључивање у компаративне урбане студије. Надин Мелер је својом књигом, *The Archaeology of Urbanism in Ancient Egypt: From Predynastic Period to the End of the Middle Kingdom*, понудила управо ту дуго ишчекивану карику.

Ова обимна студија садржи 386 страница текста, чији интегрални део чине 209 илустрација и цитирана литература, која је понуђена на крају сваког од десет поглавља. У прва два поглавља разматрани су методолошки проблеми и теоријски приступи, у трећем еколошке специфичности Египта, док су у поглављима 4 – 9 систематизовани археолошки подаци у оквиру две теме, системи насеља и домаћинства. Последње, закључно поглавље намењено је ауторкином кратком сумирању изнетих података и примењених теоријских оквира. Хронолошки оквир

студије, од прединастичког периода до краја Средњег царства, изабран је са циљем да се испрати развој урбанизма у Египту, од појаве комплексног друштва крајем IV миленијума п. н. е., преко периода које обележава централизована држава (Старо и Средње царство) и периода политичких фрагментација (Први и Други међупериод). Треба напоменути да ауторка планира и други том, наставак у коме би се пратила даља динамика урбанизма у долини Нила до римског периода.

У прва два поглавља ауторка указује на потребу да се одбаци традиционални приступ у египтологији, по коме се друштво посматра искључиво кроз призму централизоване државне контроле. Раздвајајући процес урбанизације од питања друштвено-политичке организације, Мелер заговара теоријско становиште по коме држава, као тек један од чинилаца у друштвеним процесима, није предуслов за формирање система насеља, већ је само у одређеним периодима успевала да овлада и користи већ постојећу мрежу градова и села. Односно, ослањајући се на теорију комплексних адаптивних система, ауторка жели да види системе насеља у Египту као производ интеракције различитих чинилаца у друштву. Следећи ову логику, фокус је са монументалних храмова и гробница, преусмерен на археолошке податке који сведоче о географској дистрибуцији насеља и о стамбеним објектима приватних домаћинства. Овакав приступ омогућује укључивање у анализу различитих друштвених група и поређење промена током периода јаке политичке контроле државе и периода децентрализације. На овом месту ауторка наилази на методолошки проблем реконструкције система насеља. Услед недостатака археолошких података и непрецизних (нама нејасних) термина којима су сами Египћани означавали насеља, Мелер заобилази квантитативне критеријуме, површину и број становника, и категорисање врши на основу њихове улоге и функције у претпостављеном систему насеља. На основу ових критеријума сва насеља у старом Египту определила је у пет главних типова: националне престонице, провинцијске престонице, планирана насеља основана од стране државе (урбана и рурална), насеља специјалне намене и рурална насеља (села).

Почетак урбанизације у Египту обрађен је у четвртном поглављу. Овај процес се пратити од касног Накада II периода и обележен је постепеном нуклеацијом насеља, повећањем популације и појавом елемената који ће временом постати доминантне карактеристике староегипатског града: правоугаоне куће од ћерпича, издвојени простори за производњу хране и керамике, рана светилишта и церемонијални простори, грађевине које се могу определити као административне и оградни зидови. Поред посебног фокуса на Хијераконополис, као најрепрезентативнији локалитет овог периода, сумирани су најновији археолошки подаци и са локалитета Буто, Тел ел Фарка, Тел Ибрахим Авад, Елефантина, Накада. Важно је приметити да почетак урбаног процеса у Египту Мелер датује пре формирања државе и верује да пре Старог царства не постоје директни утицаји државе на развој градова и структура у њима.

У наредна два поглавља, петом и шестом, систематизовани су археолошки подаци о насељима Старог царства. У петом поглављу нагласак је на улози државе, која кључно утиче на динамику урбанизације и изглед система насеља. Ауторка закључује да је држава, стављањем под своју контролу већ постојећих и формирањем нових насеља, кључно утицала на неједнаке трендове урбанизације у различитим областима Египта. Област Мемфиса, националне престонице у овом

периоду, бележи највећу концентрацију насеља па је и одвојено анализирана од области Делте и долине Нила. Вредно помена је преиспитивање термина „град пирамиде”, који је у литератури устаљен за означавање типа насеља подигнутих у близини краљевских погребних комплекса. У области западно од Мемфиса Мелер је издвојила три врсте ових насеља: 1) насеља која чине мањи број грађевина за становање; 2) радничке бараке и инсталације за производне активности у близини градилишта; 3) већа насеља лоцирана у близини храмова у Долини. Овом новом категоризацијом начињен је позитиван помак, пре свега у превазилажењу проблема типолошког изједначавања битно различитих насеља чије су активности биле везане за одржавање погребних комплекса. Шесто поглавље резервисано је за анализу изгледа кућа током Старог царства. Упоредујући археолошке податке скоријих истраживања са локалитета Аин Асил / Балат и Аин ел-Газарин (Дакла Оаза), Хеит ел-Гураб и Кенткавес (Гиза), и Елефантина на југу, Мелер је успела да издвоји карактеристике типичне куће у Египту током Старог царства, што представља још једну новину коју доноси ова књига.

У седмом поглављу прате се промене у географској дистрибуцији насеља након краха централизованог административног система. Током периода од краја VI до XII династије насеља у области Мемфиса се напуштају, док она на југу постају археолошки видљивија. На основу веома оскудних археолошких података, ауторка покушава да деконструише традиционалну интерпретацију међупериода, као фазе колапса, превирања, глади и климатских промена. Следећи теоријске претпоставке студије, она жели да види Египат током Првог међупериода као окружење ослобођено централне државне контроле, погодно за јачања регионалних чинилаца, и описује га као „културно веома динамичан”, „*период кризе и новој развоја*”, када „*јачају елите у провинцијским њресионицама*” и долази до „*процваћања насеља на југу*”. Међутим, закључак о експанзији градова горњег Египта, од Елефентине на југу до Абидоса на северу, ауторка доноси на основу малог броја изолованих структура. На Елефентини је то административна грађевина, позната као „резиденција гувернера”, која функционише без прекида током првог међупериода и средњег царства, на Тел Едфу оградни зид и силос, у Карнаку остаци откривени испод монументалног храма из средњег царства који сведоче о насељавању овог простора и током првог међупериода. Када је реч о средњем Египту, археолошки подаци о насељима готово да не постоје, али откривени гробови елите, према ауторки, упућују на постојање великих урбаних центара током овог периода. И док је Мелер представила податке који доносе другачију слику о Првом међупериоду, закључак о експанзији и процвату је, верујемо, преурањен и захтева даља археолошка истраживања.

Сразмерно доступном археолошком материјалу, највећи део књиге посвећен је Средњем царству (поглавља 8 и 9). Очуваност појединих локалитета, као што су Лахун и Тел Даба, омогућила је ауторки не само да реконструише њихов изглед, већ и да истражи однос урбаних стратегија државе са једне и индивидуалних иницијатива приватних домаћинстава са друге стране. Променама у привобитним плановима кућа и накнадним додавањем силоса за складиштење на Тел Даби, док истовремено нема знакова коришћења простора ван периметарног зида, приказује се однос међу различитим чиниоцима египатског друштва. Позитивно треба оценити и приступ да се посебно анализирају и истакну разлике

међу насељима која се опредељују у исти тип. Овим је избегнута замка генерализовања планских насеља основаних од стране државе, што студију чини изузетком у односу на сличне прегледе градова старог Египта. Такође, Мелер се не задовољава интерпретацијом само „основне функције” планских насеља, нпр. одржавање комплекса пирамиде, већ показује да су становници Лахуна упоредо практиковали и додатне економске активности, бавили се пољопривредом и трговином, што је значајан допринос разумевању египатског друштва уопште.

Иако уобичајено на овом месту, тешко је дати критички суд за књигу која нема алтернативу. *The Archaeology of Urbanism in Ancient Egypt: From Predynastic Period to the End of the Middle Kingdom* је, пре свега, до сада најобухватнији преглед археолошког материјала о насељима старог Египта, подухват вредан сваке похвале. Корист од књиге несумњиво ће имати како они који тек крећу у истраживање староегипатског града и урбанизма, тако и они који се већ дуго баве овом темом. Корист ће имати и сама египтологија, јер ће примери из старог Египта постати видљивији за ауторе који се баве компаративним урбаним судијама. Теоријски и методолошки приступ који је Надин Мелер изабрала и закључци које је донела могу бити предмет неслагања, али за њихово преиспитивање, баш као и за сва будућа истраживања различитих аспеката урбаног начина живота којих се ова студија није дотакла, ова књига биће незаобилазна литература.

Срђан Ракоњац,
Одељење за археологију,
Филозофски факултет, Универзитет у Београду

БИБЛИОГРАФИЈА

- Bietak, Manfred. 1979. Urban Archaeology and the “Town Problem” in the Ancient Egypt. In *Egyptology and Social Science*, ed. Kent Weeks, 97–144. Cairo: The American University in Cairo Press.
- Clark, Peter, ed. 2013. *The Oxford Handbook of Cities in World History*. Oxford: Oxford University Press.
- Creekmore, T. Andrew III, and Fisher, D. Kevin, eds. 2014. *Making Ancient Cities: Space and Place in Early Urban Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, L. Monica, ed. 2003. *The Social Construction of Ancient Cities*. Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press.
- Wilson, A. John. 1960. „New Kingdom Egypt: a civilization without cities?“. In *City invincible: a Symposium on Urbanization and Cultural Development in the Ancient Near East held at the Oriental Institute of the University of Chicago, December 4–7, 1958*, eds. Carl H. Kraeling and Robert McCormick Adams, 124–164. Chicago: Chicago University Press.